

скорочення населення становило – 9,7%). Найнижчі його показники спостерігаються у селах Бережанського, Лановецького, Зборівського, Терехівського районів, що зумовлено значним старінням населення в них, викликаним потужними потоками жителів сіл на роботу і навчання у м. Тернопіль у 70-80-ті роки ХХ ст. Крім несприятливої демографічної ситуації у селах області, спостерігається у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. формування значних обсягів міграцій сільських жителів на заробітки переважно за кордон. Тільки за 2003 рік з регіону офіційно виїхало понад 17 тис. осіб, досить значними є обсяги нелегальної міграції, значна їх частина – з сільської місцевості.

Заходи, що проводяться урядом з метою підвищення народжуваності та створення нових робочих місць, матимуть вплив на деяке збільшення чисельності населення у регіоні загалом і значною мірою сільського населення. Важливою проблемою залишається створення нових малих підприємств різних галузей для залучення незайнятого населення у селах області.

Вивчення сільського розселення Тернопільської області дозволяє зробити такі висновки:

За період з 1959 до 2001 рр. спостерігалось значне зменшення кількості сільських поселень, передусім невеликих.

Зменшення чисельності населення сільських поселень відбулося у другій половині ХХ ст. спочатку внаслідок інтенсивної міграції сільських жителів у міста, а пізніше внаслідок виїзду сільських мешканців за кордон та через погіршення демографічних процесів.

Зміна тенденцій динаміки сільського розселення можлива при умові розвитку у селах малого бізнесу, передусім фермерських господарств, невеликих підприємств з переробки с/г сировини, ремонту с/г техніки та автомобілів та ін.

Література:

1. Доценко А.І. Регіональне розселення: проблеми і перспективи.- к.: Наукова думка.- 1994.- 195 с.
2. Заставецький Б.І. Динаміка мережі та людності сільських поселень Тернопільської області у післявоєнний період // Тези доп. і повід. істор.-краєзн. конференції.- Тернопіль, 1990.- с.19-20.
3. Нагірна В.П. Сільські регіони України: проблеми розвитку та регіональна політика держави // Україна та глобальні процеси: географічний вимір.- Київ-Луцьк: Вежа, 2000.- Т.1.-с. 37-40.

Summary:

The features of dynamics of amount of rural settlements are shown in the article, realizable classification of villages of the Ternopil region after populous ness. Exposed reasons of reduction of quantity of rural population in villages with a different amount of habitants.

УДК 911.323.11.(477.84)

Ірина БАРНА

ВПЛИВ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ НА РЕЛІГІЙНУ СИТУАЦІЮ В РЕГІОНІ

Як поштовх та умова національно-культурного ренесансу, здобуття Україною державної незалежності, видозмінило суспільну позицію стосовно релігії. Через призму здійснення суспільством ідеї свободи совісті, яка передбачає вільний вибір особи на прийняття чи неприйняття релігійних канонів і світоглядних ідей, взаємозв'язок, більше того, детермінуюча комплементарність між етнічним складом населення та його релігійною

сферою є очевидним, навіть при спрощеному баченні та розумінні релігії (течії, напрямку, конфесії) як системи вірувань, продукованої представниками етносу впродовж культурно-історичного розвитку. Релігійна традиція є відтворенням і трансляцією внутрішнього світу представників певної нації. Отже, будь-який етнос чи група етносів, незалежно від стадії соціоцивілізаційної зрілості (плем'я, народність, нація), є носієм певної релігії, конфесії, течії чи напрямку. Поряд з релігійними канонами, віровчення несуть з собою культурну традицію етносу, в якому воно оформилось як релігія, течія, напрямок. Відтак, ареал поширення етнічної спільності є ареалом поширення відповідної релігії або кількох релігій в умовах моно- чи поліетнічного суспільства, а етнічні чинники прямо та опосередковано впливають на територіальну організацію релігійної сфери території.

Питаннями релігійного складу населення України чи окремих її регіонів, проблемами гармонізації суспільно-релігійних відносин в державі займалися вчені-філософи, релігієзнавці, соціологи, історики, етнографи, а також географи в тому числі А. Ковальчук, О. Кучабський, О. Шаблій, Л. Шевчук та ін. Однак, здебільшого їхні дослідження не з'ясували впливу етнічного складу населення на його релігійну сферу, відтак актуальним є вивчення цього питання, зокрема на прикладі Тернопільської області. Предметом нашого дослідження є взаємозв'язки між етнічним складом населення та релігійною ситуацією в регіоні.

Розв'язання поставленого нами завдання вимагає врахування того факту, що економічна, політична, соціальна, ідеологічна, демографічна чи екологічна нестабільність в світі неминуче породжує зміни, результатом яких є наростання, з одного боку, моноетнічності чи монорелігійності, а з іншого – поліетнічності та поліконфесійності. Цей процес в окремих випадках є новоісторичним, але здебільшого є результатом тривалої дії різних факторів та чинників. Більшість країн набули або продовжують набувати рис поліетнічності, а в контексті вище зазначеного – поліконфесійності, коли поряд з домінуючими етнічними та релігійними спільностями функціонують співвідносні до них етнічні й релігійні меншини.

Зростання не лише кількісних, але і якісних показників, релігійної мережі в державі чи її регіоні в сучасному світі є виявом неухильного дотримання свободи совісті та релігійних організацій по відношенню до всіх громадян країни, регіону, території, як міжнародних демократичних критеріїв й стандартів, відтак, знаходиться в прямій залежності від динаміки етнічного складу населення. Водночас, зміна, а особливо розширення, етнічної структури населення в сфері релігійно-церковного життя супроводжується необхідністю реального забезпечення вільного вибору, свободи бути віруючим чи вільнодумцем для представників неавтохтонних етнічних спільностей, а також надання всім конфесіям рівних прав та можливостей, а отже, появою інших релігійних меншин, що значно модифікує конфесійну ситуацію, благо, якщо не в бік наростання конфліктності. Лише нечисленні іммігранти вимушені об'єднуватися для захисту своїх прав і досягнення рівності з державницькою нацією, пануючою релігією, всі інші – опираючись на декларовану законодавством свободу совісті, намагаються канонічно та організаційно оформитись і, таким чином, імплантуватись в загальну структуру релігійно-церковного життя. З цього приводу С. Здіорук зазначає, що нація може мати будь-яку іманентно необхідну їй кількість конфесій, які об'єктивно сприяють її збереженню й поступові [5, с.135].

Іммігранти, тим паче мігранти-релігійні місіонери, є носіями етнічних релігій, які за умов відповідності релігійної активності чинному законодавству, не породжують міжконфесійного напруження, роблять розвиток релігійно-інституційного процесу динамічним, що одночасно видозмінює конфесійну ситуацію.

Релігійне життя населення Тернопільської області перебуває під впливом кількох церков, які мають багатовікове коріння. Серед них – українське православ'я, католицизм. До переліку релігійних організацій, які здавна присутні у нашому краї, виправданим є

долучення іудейських громад, а також протестантських конфесій: баптисти, адвентисти, п'ятидесятники та ін. Тому Тернопільська область склалась як монорелігійний регіон з багатоконфесійною структурою населення. Зважаючи на те, що в області в 1999р. приблизна кількість віруючих УГКЦ становила 59,1%, УАПЦ – 18,0%, УПЦ-КП – 10,9%, УПЦ – 9,1%, РКЦ – 1,0%, протестантських громад – 1,8% від загальної кількості віруючих, переконалива більшість населення сповідує християнство, прихильниками інших релігійних напрямків та конфесій є менше 1%.

Конфесійна ситуація в Тернопільській області кінця дев'яностих років ХХ ст. була наслідком впливу чинників історичного, політичного, етнічного, ідеологічного, культурного характеру, які на певних етапах формування та розвитку території, в тому числі релігійної сфери, взаємно доповнювали або обумовлювали один одного. Зміна інституційної мережі різних християнських та нехристиянських церков регіону під впливом згаданих факторів еволюціонувала впродовж періоду їх становлення і до сучасності. В силу геополітичного положення території сучасної Тернопільської області, православна віра в регіоні після розпаду Галицько-Волинського князівства зазнала зазіхань з боку католицького Заходу. Втрата державності та суверенітету в 1340р. і відповідно анексія земель краю, призвели до польської колонізації. Але на відміну від іммігрантів попередніх років, польська присутність виявилась державницькою, що супроводжувалася наступною тривалою експансією римо-католицької віри. Її носіями були також ті поляки, які емігрували на наші землі в числі осадників впродовж 20-30-х років ХХ ст. Здебільшого вони та їхні нащадки, яких не зламав “войовничий атеїзм” та антитеїзм, сповідують або бажають сповідувати римо-католицьку віру. Маються на увазі ті населені пункти, в яких римо-католицька церква залишається позбавленою матеріальної бази, а віруючі – можливостей задоволення своїх релігійних потреб.

Географія римо-католицизму на Тернопільщині пов'язана із наявністю польської етнічної меншини серед населення всіх районів регіону, відтак, в них зареєстровані релігійні громади та організації РКЦ. Станом на 01.01.1999р. поодинокий виняток становив Лановецький район, де конфесійна структура населення характеризувалась відсутністю римо-католицьких парафій, оскільки чисельність осіб польської національності виявилась меншою від необхідної для реєстрації релігійної організації (менше 25 осіб) згідно чинного законодавства (ст.14 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). Найбільш насиченою географія римо-католицьких громад була в тих районах, де польський етнос становив найбільшу частку в населенні – Підволочиський, Гусятинський, Чортківський, Борщівський (табл.1).

Великою мірою релігійно-церковну ситуацію в регіоні було трансформовано внаслідок підписання Люблінської унії, в результаті чого панівною релігією українського населення став греко-католицизм, поширення якого стало віддзеркаленням політичної розділеності території сучасної Тернопільщини між Польщею, згодом Австро-Угорщиною, та Росією. Національно-релігійні традиції населення області визначили особливості конфесійної ситуації, викликані виключною присутністю до початку ХХ ст. та принаймні відносним переважанням православ'я у північно-східних районах (табл.1).

В період окупації території регіону II Річчю Посполитою (1918-1939рр.), державний кордон між Австро-Угорщиною та Російською імперією чітко розмежовував греко-католиків та православних. Майже всі греко-католики мешкали там, де владарювала Австро-Угорщина, натомість православні – на підросійських землях [7, с.108]. Таке конфесійне розмежування набуло вигляду т. зв. “сокальського кордону”, що проходив по лінії Збараж-Броди-Радехів-Сокаль-Рава-Руська-Любачів. Тут мешкало 51%-69% греко-католиків, 0,2%-0,6% православних. На протилежному його боці по лінії Кременець-Дубно-Горохів-Володимир жителями були 18-80% православних і 0,1-1,7% греко-католиків від загальної кількості населення [там само].

Конфесійна структура населення Тернопільської області станом на 01.01.1999р. *

Райони	Структура релігійних громад за основними конфесіями, %						
	УГКЦ	УАПЦ	УПЦ-КП	УПЦ	РКЦ	Протестанти	Інші
Бережанський	63	24	3	4	2	4	–
Борщівський	52	32	2	2	9	3	–
Бучацький	45	11	30	5	4	5	–
Гусятинський	59	4	14	10	10	3	–
Заліщицький	61	31	2	–	3	3	–
Збаразький (кол. терит. Польщі)	52	31	5	2	3	7	–
Збаразький (кол. терит. Росії)	–	13	25	35	–	27	–
Зборівський	82	7	6	–	2	3	–
Козівський	86	6	–	–	2	6	–
Кременецький	1	5	25	46	1	22	–
Лановецький	–	1	61	7	–	31	–
Монастириський	78	13	–	–	5	4	–
Підволочиський	42	35	6	–	11	6	–
Підгаєцький	74	24	–	–	2	–	–
Теребовлянський	59	27	6	–	5	3	–
Тернопільський	77	8	10	–	3	3	–
м. Тернопіль	30	13	16	2	2	34	3
Чортківський	52	12	22	–	10	3	1
Шумський	–	6	8	68	1	17	–
Всього	49	19	12	7	5	8	–

*Таблиця складена за даними джерела [1].

На окупованих землях Росія силою впроваджувала російське православ'я. В 1795р. Катерина II порушила гарантії уніатів, які вона дала під час поділів Польщі, своїми новими наказами вимагаючи, щоб усі хто перейшов на унію після 1596р., повернулися до православ'я [8, с.20]. Микола I продовжив справу Катерини II і в 1828р. він видав указ про поступове “возз'єднання” греко-католицької церкви з російським православ'ям. “Возз'єднаними” процесами, зокрема на волинських землях краю, із затвердженням у березні 1839р. “Синодального акту” вилились у ліквідацію унії в Росії. Таким чином, використовуючи сентенції про “неподільність російського народу”, “історичну спільність великоросів і малоросів”, якій загрожує “златинізоване” і “спольщене” уніатство, російська імперська влада і самодержавне православ'я здійснило насильницьку ліквідацію УГКЦ [7, с.34]. Натомість, на землях, що підпали під Австро-Угорську монархію УГКЦ мала рівні з римо-католицькою права [8, с.21].

Таким чином, на території Тернопільської області з кінця XVI ст. християнство у формі греко-католицизму та православ'я ідентифікувалось із корінним населенням, а звуження сфери їх впливу на етнічній території українства було наслідком зростання державницького етносу, суспільно-політичне положення якого “цементувалось” національною релігією. Якщо польська присутність в етнічній структурі населення галицької частини краю позначилась зменшенням частки православних серед населення, і зростанням греко-католиків, то російський елемент на волинських землях Тернопільщини – етноконфесійними процесами протилежного спрямування. Про це переконливо свідчить розподіл греко-католицьких та православних громад на території Тернопільської області, особливо Збаразького району, який розділяв кордон між двома державами (див. табл.1).

Перенавернення греко-католицького населення у православ'я в XIX ст. та одночасна імміграція росіян, посилена в повоєнні роки XX ст., зумовили домінування громад канонічно та організаційно підпорядкованих УПЦ, УПЦ-КП у північно-східних районах, в минулому підросійських. Поширення православних громад пов'язане з великою часткою російської національності в таких районах, як Кременецький, Шумський, Лановецький, Чортківський.

Вигнанці-протестанти вже в XVI ст. з'явилися на Тернопільщині. Подібно до того, як окремі князівські родини боронили православну віру, в Європі католицька церква намагалась не допустити поширення протестантизму. Прихильниками протестантизму були чеські та німецькі емігранти, які оселились на землях волинської частини регіону, де тривалий час не поривали зв'язків та не конфліктували з православною церквою, тоді як на решті території – зазнали гонінь та посягань з боку габсбурзької монархії. Проте, в сучасних умовах, історично пов'язане з неавтохтонним населенням, протестантське віровизнання не можливо ідентифікувати із конкретною національністю. Найбільшим ареал поширення протестантських громад залишається у північно-східних районах області, де протестантизм має давнє історичне коріння, а також у місті Тернополі, що є наслідком діяльності неопротестантських організацій.

Поширення неорелігій на території області пояснюється з одного боку, культивацією соціумом ідеї релігійної свободи, з іншого – кризовими явищами як в суспільно-політичному житті, так і “традиційних” церквах. Серед причин члени новітніх релігій називали: недосконалість (застарілість) традиційного віровчення, формальність проведення богослужінь, особиста поведінка священнослужителів, прагнення до самопізнання, самовираження, вплив проповідника неоконфесій. Темпи приросту протестантських громад на території Тернопільської області впродовж останніх років є вищими, ніж серед православних та греко-католицьких.

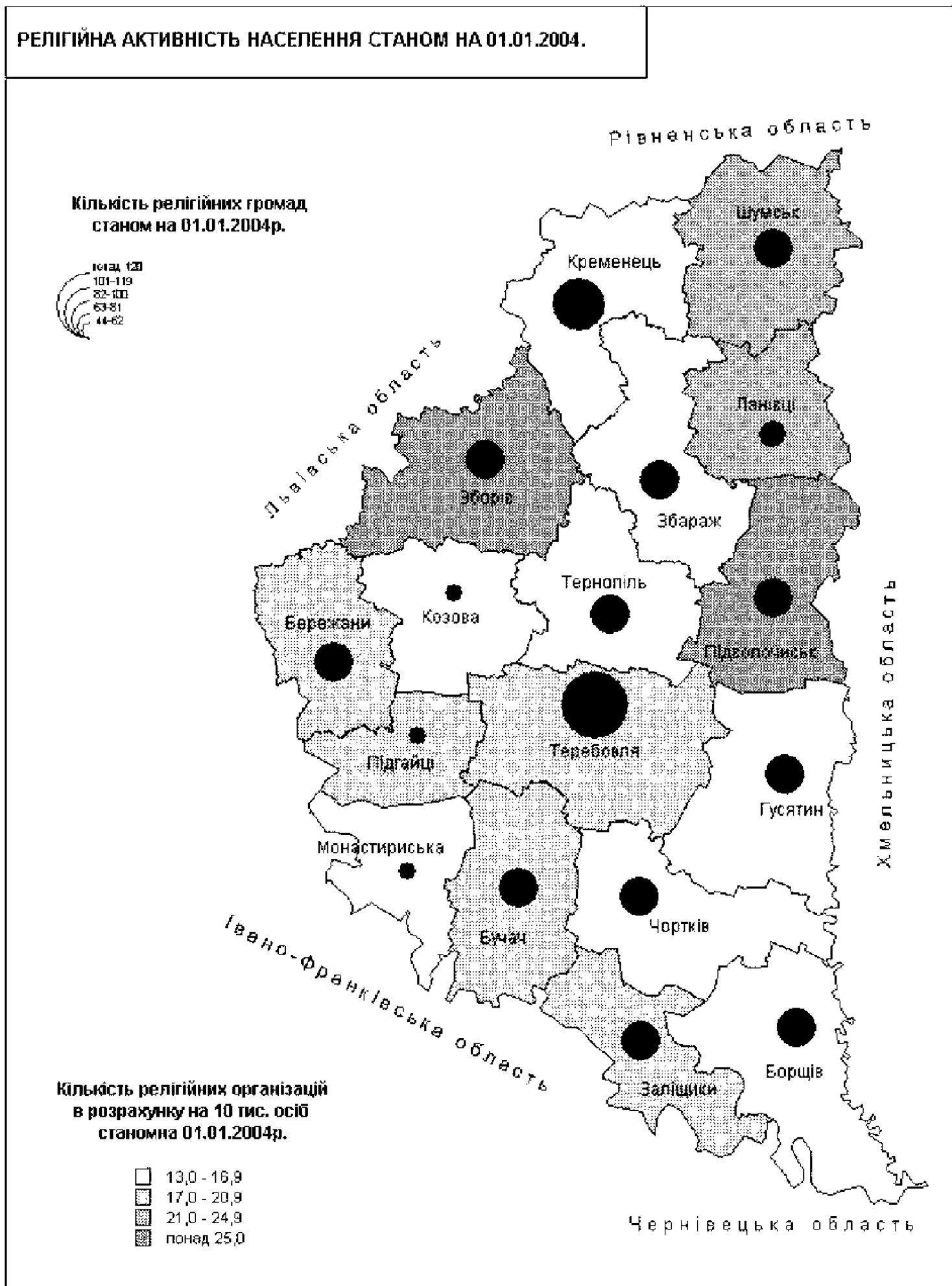
Останній, трагічний “внесок”, який трансформувал міжконфесійну ситуацію, зруйнувавши її органічність, зробила радянська влада. Нові політично-релігійні обставини, що настали після “золотого вересня”, на Тернопільщині породили майже півстолітній релігійний нігілізм, збайдужіння, пристосовництво, підсилені атеїстичним вихованням і пропагандою. Ті покоління, які виростили у протистоянні до релігії, незважаючи на релігійний бум періоду “горбачовської перебудови”, залишаються атеїстами не залежно від національності. Проте, на думку деяких дослідників, найбільш відчутними втрати в сфері релігійності притаманні євреям, серед яких є релігійними не більше 3% [4, с.108]. Враховуючи низьку національно-релігійну ідентифікацію єврейського населення за умов незначної чисельності в регіоні, єврейська етнічна меншина незначною мірою впливає на релігійну ситуацію Тернопільщини. Іудейські громади (в т.ч. прогресивного та ортодоксального іудаїзму) зосереджені в містах, оскільки тут живуть носії іудаїзму – євреї. Іудаїзм на Тернопільщині з другої половини XX ст. занепадає внаслідок голокосту під час Другої світової війни, а також масового виїзду єврейського населення в кінці 80 –х років.

В області на кінець 2003р. функціонувало 2 іудейські організації і 1 громада прогресивного іудаїзму, всі вони знаходились в обласному центрі.

Представники решти етнічних та національних меншостей, які мешкають на території Тернопільщини, походять здебільшого з країн, де домінуючою релігією є християнство, відтак, стають членами існуючих етноконфесійних громад. В етноструктурі населення краю незначним є представництво вихідців з мусульманських країн, переважно молоді, характер перебування яких є тимчасовим (студенти), тому офіційних ісламських громад в Тернопільській області не зареєстровано.

Аналіз показників розміщення релігійних організацій в районах Тернопільської області станом на 01.01.2004р. свідчить про певні відмінності між ними за ступенем насиченості релігійними інституціями, а також за ступенем релігійної активності населення, здебільшого за рахунок випереджуючих темпів приросту громад прихильників протестантизму, які

помітно перевищують приріст православних та греко-католицьких громад (рис.1).

Очевидним з погляду більшості дослідників є зміщення центру церковно-релігійного життя в західний регіон, складовою якого є Тернопільська область. Релігія та Церква

залишаються атрибутивною ознакою способу життя більшості населення області, що засвідчують обраховані нами показники релігійної активності населення (табл.2). Вони є значно більшими, ніж у центральному та південно-східному регіонах України, де, за даними В.Бондаренка, на 10 тис. осіб в 2000р. припадало відповідно 4 та 2,4 громади.

Таблиця 2

Релігійність населення Тернопільської області станом на 01.01.2004р.*

Райони	Релігійність населення	Райони	Релігійність населення
Бережанський	19,11	Лановецький	22,52
Борщівський	14,73	Монастириський	16,79
Бучацький	17,82	Підволочиський	25,04
Гусятинський	15,56	Підгасцький	19,20
Заліщицький	17,57	Теребовлянський	18,66
Збараський	15,74	Тернопільський	14,96
Зборівський	25,08	Чортківський	13,10
Козівський	13,38	Шумський	22,73
Кременецький	14,89	м. Тернопіль	3,53

*Таблиця складена за даними управління у справах релігій Тернопільської обласної держадміністрації.

Таким чином, релігійна ситуація на Тернопільщині в результаті високого рівня домінування корінного населення характеризується переважанням його церков при одночасному існуванні інших конфесій, репрезентованих представниками найбільш чисельних етнічних меншин. Релігійні громади православного, католицького та протестантського віровизнання становлять понад 99%, тому область склалась як монорелігійна, але багатоконфесійна. Причому, ті релігійні громади та організації, віруючі яких належать до неавтохтонного населення регіону, внаслідок інкультураційної роботи кліру поступово українізуються (наприклад, римо-католицькі внаслідок тісної прив'язки соціальної доктрини церкви до українського підгрунтя), що можна розцінювати як фактор консолідуючого впливу в християнстві.

Література:

1. Дітчук І., Романишин С. Географічні аспекти дослідження конфесійної ситуації в Тернопільській області. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. №2. – 1999. – с.83.
2. Здіорук С. І. Проблеми гармонізації суспільно-релігійних відносин в Україні // Релігійна свобода. Релігія і церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення: Зб. наук. праць № 7. – К.: Світ Знань, 2003. – С. 168–173.
3. Ковальчук А. С. Географія релігії в Україні: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308 с.
4. Матвеев В. Сучасний іудаїзм і проблеми єврейської самоідентифікації в Україні // Релігійна свобода. Релігія і церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення: Зб. наук. праць. № 7. – К.: Світ знань, 2003. – С. 101–109.
5. Павленко П. Нетрадиційні релігії: погляд через призму національного // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії: Науковий щорічник. – К., 1999. – С. 131-136.
6. Релігійна ситуація в Україні: стан і тенденції. Результати соціологічного дослідження / Керівник Перебенесюк В. П. – К.:VIP, 2000. – 50 с.
7. Стоколос Н. Етноконфесійні трансформації в Україні: історичні уроки // Релігійна свобода. Релігія і церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення: Зб. наук. праць № 7. – К.: Світ Знань, 2003. – С. 33–39.
8. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989рр.). – Тернопіль: Підручники & посібники, 2003. – 432 с.
9. Шаблій О. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.